

ФРАЗЕАЛАГІЗМЫ З АРХАІЧНЫМІ ДЗЕЯСЛОЎНЫМІ ФОРМАМІ

А. У. Дрывайла

Установа адукацыі «Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Ф. Скарыны», Рэспубліка Беларусь

Навуковы кіраўнік З. У. Шведава, канд. філал. навук, дацэнт

Архаічныя дзеяслоўныя формы прадстаўлены ў фразеалагічных адзінках беларускай мовы не так шырока, як архаічныя іменныя формы. Прааналізуем вылучаныя фразеалагізмы згодна дзеяслоўнай часовай сістэме, характэрнай для агульнаўсходнеславянскай мовы.

У сучаснай беларускай мове захавалася былая асабовая форма (2-я і 3-я асоба адзіночнага ліку) аорыста дзеяслова *быти* – часціца *бы*, яе фанетычны варыянт *б* [3, с. 194]. Дзеяслоўныя кампаненты невялікай групы фразеалагізмаў захавалі дадзеную форму аорыста – прашлы час, які перайшоў з агульнаславянскай мовы-асновы ў агульнаўсходнеславянскую мову. Да іх адносяцца:

- *вочы б мае не бачылі* каго, што. Зусім не хочацца сустракаць, заўважаць, бачыць каго-, што-небудзь. *Абрыдзеў ён як горкая рэдзька. Вочы б мае яго не бачылі!* Мальдзіс [1, с. 189];

- *хоць бы хны*. Ніяк не рэагуе, не звяртае ніякай увагі на што-небудзь. *Цераз цябе і я сораму не абяруся. А ты хоць бы хны*. Макаёнак [2, с. 529];

- *хоць бы што*. Ніяк не рэагуе, не звяртае ніякай увагі на што-небудзь. *Бацюшка пазіраў на іх скоса, а яны хоць бы што*. Чарот [2, с. 581];

- *што б там ні было*. Абавязкова, нягледзячы ні на якія абставіны, цяжкасці. *Трэба дастаць гэты ключ што б там ні было!* Баранавых [1, с. 140];

- *як бы там не было* – *трэба хутчэй даваць адгэтуль ходу*. Чорны [1, с. 140].

У працэсе гістарычнага развіцця мовы аорыст і імперфект былі выцеснены перфектам (складаны размоўны прашлы час), які, у сваю чаргу, таксама змяняўся і спрашчаўся ў адносінах да сваёй складанай формы. У выніку заканамерных гістарычных змен і зрашчэнняў да нас дайшла і сфарміравалася граматычная форма прашлага часу дзеясловаў беларускай мовы. Так, у фразеалагізмах захаваліся дзеяслоўныя кампаненты прашлага часу, што паходзяць ад былога нескланяльнага дзеепрыметніка на *л* спрагальнага дзеяслова, які побач з дапаможным дзеясловам *быти* ў цяперашнім часе служыў для ўтварэння ўстарэлай граматычнай формы перфекта. Толькі ў сучаснай беларускай мове яшчэ канстантаваўся фанетычны варыянт суфікса *-л-ў-* у мужчынскім родзе былога нескланяльнага дзеепрыметніка. Напрыклад:

- *блэкату наеўся*. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Зусім здурнеў, перастаў разумець, кеміць. – *Стой! Што вы, хлопцы, блэкату наеліся?* Карпаў [2, с. 69];

- *і нага не была чыя дзе*. Хто-небудзь не быў дзе-небудзь, не наведваў каго-небудзь. *Будзьце ласкавы, дайце веры, пяць год ягоная нага на парозе дома не была*. Самуйлёнак [2, с. 63];

- *мядзведзь на вуха наступіў каму*. У каго-небудзь няма музыкальнага слыху, здольнасцей да музыкі. *Не, вы толькі паслухайце – сыночку мядзведзь на вуха наступіў, а мамачка раптам адкрывае ў ім талент*. Вітка [2, с. 53];

- *нашага палку прыбыло*. Нас стала больш, прыбавілася такіх людзей, як мы. *Гэта друг таварыша Язвы, паэт. Значыць, нашага палку прыбыло*. Крапіва [2, с. 218];

• у чым маці **нарадзіла**. Без усякага адзення, голы. *Цяпер у сне гэтыя русалкі адна за адной выйшлі з жыта, голая, у чым маці нарадзіла, і палезлі купацца ў рэчку.* А. Жук [2, с. 25];

• як **вадой змыла**. Хто-небудзь бяследна, імгненна знік, схавалася. *Заводчыка Хукмана да гэтага часу як вадою змыла.* Чорны [1, с. 444];

• як **варам абдало каго**. Раптоўна ўразіла, збянтэжыла, напалохала. *Алеся як варам абдало, ён пачырванеў, што рак.* Шамякін [1, с. 39];

• **якое ліха несла каго, куды**. Чаго хто-небудзь ідзе куды-небудзь. *А якое ж ліха несла мяне ў гэтую хату.* Палтаран [1, с. 579].

Яшчэ адну групу фразеалагічных адзінак з архаічнымі формамі складаюць фразеалагізмы з архаічнымі формамі дзеепрыметнікаў. Ад былой формы назоўнага склону мужчынскага і ніякага роду незалежнага стану цяперашняга часу да нас дайшлі толькі нязначныя рэшткі: форма *мага* ў фразеалагізме як *мага*, злучнік *хаця* (яго варыянт *хоць* – шырока адлюстраваны ў фразеалагізмах беларускай мовы). Напрыклад:

• **хоць вады напіся**. Вельмі прыгожы. *Лёгкая і спрытная, а з твару – хоць вады напіся.* Янкоўскі [2, с. 76];

• **хоць зубы на паліцу кладзі**. Зусім няма чаго есці. *У сезон палявых работ яшчэ туды-сюды, а зараз хоць лажы зубы на паліцу.* Машара [1, с. 510];

• **хоць на край свету ісці, ехаць**. У любое месца, абы-куды. *Я, вядома, узгарэўся. Хоць на край свету гатоў паехаць.* Асіпенка [1, с. 527];

• **хоць стой хоць падай**. З-за сарамлівасці ці збянтэжанасці невядома што рабіць. *Ты, дзеўка, як выдасі што – хоць стой, хоць падай.* Капусцін [2, с. 397];

• як **мага**. 1. Вельмі хутка, імкліва (бегчы, спяшаць, уцякаць і пад.). *От ужо ён [Толік] выразна чуе з-пад свае дзічкі, як на гэты бок хутара ціха гавораць і коні стукаюць капытамі па дарозе. «Конныя», – думаў ён і як мага пабег у ельнік.* Чорны. 2. У найвышэйшай ступені (рабіць што-н.). [Генералы] *не пакідалі старых намераў: як мага спустошыць краіну, зруйнаваць яе, абясціць.* Лынькоў. 3. Ужыв. у спалучэнні з вышэйшай ступенню прыслоўя для надання яму знач. найшвышэйшай ступені. Наколькі магчыма (хутчэй, больш, менш, далей і пад.). *Трэба было навучыцца як мага болей пратрымацца пад вадой.* Маўр [2, с. 5].

Што ж да былой кароткай формы назоўнага склону адзіночнага ліку жаночага роду тыпу *несучы*, то яна часта ўжываецца ў сучаснай беларускай мове, але форма гэта перастала быць дзеепрыметнікам, яна – дзеепрыслоўе [3, с. 210]. Яе захоўваюць наступныя фразеалагізмы:

• **малоць не падсяваючы**. Гаварыць глупства, пустасловіць. *Ах ты, чорт аднавокі! Гэта трэба так малоць не падсяваючы.* Ласкоў [2, с. 16];

• **на ноч гледзячы ісці, ехаць**. Позна вечарам, у позні час. *Сядайце, проша, во тут. Ды пераначуйце. Не ісці ж на ноч гледзячы.* Янкоўскі [1, с. 268];

• **не пакладаючы рук рабіць, працаваць**. Вельмі старанна, не перастаючы. *Такі шлях нам выпай: працаваць не пакладаючы рук, і не там, дзе хочаш, а дзе трэба.* Машара [2, с. 142];

• **не тут гаворачы**. У знач. пабоч. сл. Разм. Прабачце за неэтычнае, непрыемнае паведамленне. *Гэта мокрая серада майму мазгі закруціла і ён не тут гаворачы, у яе хаце начаваў.* Купала [1, с. 243];

• **няўрокам кажучы**. Няхай і надалей будзе гэтак жа без змен. *Ты цяпер, няўрокам кажучы, такі мядзведзь, што і адзін на плячах гэты камень прыпёр.* Арочка [1, с. 473];

Фома няверуючы. Чалавек, якога цяжка прымусіць паверыць чаму-небудзь. *Чытай, Фома ты няверуючы.* Лынькоў [2, с. 102].

Архаічныя формы дзеепрыметнікаў залежнага стану цяперашняга часу з суфіксам *-м-* і дзеепрыметнікі залежнага стану прошлага часу з суфіксамі *-н-* і *-т-* захаваліся ў наступных фразеалагізмах:

- *аднаму Алаху вядома.* Нікому не вядома, ніхто не ведае. *Аднаму алаху вядома, куды ён ляцеў.* Алешка [1, с. 238];

- *вядомая справа.* Зразумела, несумненна. *Мне жа пра ўсё, што робіцца тут, знаць цікава, вядомая справа.* Куляшоў [2, с. 298].

Ф. М. Янкоўскі адзначае, што «дзеепрыметнікі залежнага стану цяперашняга часу ў сучаснай беларускай мове сталі малаўжывальнымі. Словы тыпу *вядомы* ('той, каго ведаюць'), *знаёмы* – гэта ўжо звычайныя прыметнікі» [3, с. 214]. Намі выяўлены фразеалагізмы з гэтымі граматычнымі формамі:

- *адной вярвачкай звязаны з кім.* Аб'яднаны чым-небудзь агульным, непарыўным. *Не палохай, Віктар Васільевіч, адной мы з табой вярвачкай звязаны.* Асіпенка [1, с. 64];

- *бітая гадзіна.* Вельмі доўга. *Бітую гадзіну чакаў учора вечарам каля Палаца культуры.* Аношкін [1, с. 244];

- *богам забыты.* Занядбаны, недагледжаны. *Ой ты бедная старонка! Ой, забыты богам край!* Колас [1, с. 383];

- *віламі на вадзе пісана.* Невядома ці ажыццявіцца што-небудзь, пра няпэўнае, маламагчымае. *Усё гэта яшчэ віламі на вадзе пісана, – пачаў Солах сумнявацца.* Бядуля [2, с. 187];

- *галава занята* ў каго, чыя. Хто-небудзь увесь у клопатах, думках пра каго-, што-небудзь. *У Брава-Жыватоўскага галава была занята другім.* Чыгрынаў [1, с. 248];

- *дарога адкрыта* каму, перад кім. Хто-небудзь мае свабодны доступ куды-небудзь, для каго-небудзь створаны спрыяльныя ўмовы. *Чалавек радзіўся і перад адкрыты ўсе дарогі.* Чорны [1, с. 320];

- *і квіта пане Мікіта.* На гэтым усё кончана, пра канчатковую развязку чаго-небудзь. *І квіта дзядзька Мікіта. Было і няма.* Бядуля [2, с. 501];

- *куды гэта варта.* Хіба так можна?! Выказванне рэзкага асуджэння, адмоўных адносін. *Куды гэта варта: хадзіў дзесяць гадоў у школу, цяпер ходзіш у лес з сякерай.* Воранаў [1, с. 154];

- *чым хата багата.* Выказванне ветлівага запрашэння паесці, перакусіць, шчыра падзяліцца тым, што ёсць у гаспадарцы. *Мо і радасць тут – госьць, бо нуды праклятай; вось бярыце, што ёсць, чым хата багата.* Купала [2, с. 520];

- *як у ваду апушчаны.* Расстроены, засмучаны, прыгнечаны. *Пагаварыў чалавек без сваёй песні, гады з два хадзіў як у ваду апушчаны.* Лынькоў [1, с. 79].

Заклучаныя ва ўстойлівыя словазлучэнні формы некаторыя слоў перастаюць быць самастойнымі (тыпу *мага*) элементамі моўнай сістэмы. З цягам часу яны ўсё больш губляюць суадноснасць як з аднатыпнымі формамі словазмянення, так і з новаўтворанымі, а таму адстаюць ад развіцця граматычнага ладу мовы. А некаторыя словы (тыпу *бы, несла, кажучы, забыты*), наадварот, усталёўваюцца ў сучасным граматычным ладзе мовы і выступаюць граматычнымі нормамаі.

Такім чынам, фразеалагізмы з граматычнымі архаічнымі кампанентамі ў сваёй структуры з'яўляюцца заканамерным вынікам развіцця мовы, адлюстроўваючы асаблівасці і законы яе фарміравання як сістэмы, і выкарыстоўваюцца ў якасці яркага стылістычнага сродку ў яе пісьмовым і вусным варыянтах.

Літаратура

1. Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. энцыкл. імя П. Броўкі, 1993. – Т. 1. А–Л. – 590 с.
2. Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. энцыкл. імя П. Броўкі, 1993. – Т. 2. М–Я. – 607 с.
3. Янкоўскі, Ф. М. Гістарычная граматыка беларускай мовы : вучэб. дапам. для філал. фак. пед. ін-таў. – 2-е выд., выпр. і дап. / Ф. М. Янкоўскі. – Мінск : Выш. шк., 1983. – 271 с.

СРАВНИТЕЛЬНО-СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ УРОВНЕЙ ВЛАДЕНИЯ АНГЛИЙСКИМ ЯЗЫКОМ В БЕЛАРУСИ И В ДРУГИХ СТРАНАХ ЕВРОПЫ

А. Е. Запольский

*Учреждение образования «Гомельский государственный технический
университет имени П. О. Сухого», Республика Беларусь*

Научный руководитель Е. В. Войтишенюк

Знание иностранного языка является важным в современном мире. Оно открывает большие возможности для работы и учебы, путешествий и личной жизни, общения и получения информации.

Цель работы – провести анализ уровня владения английским языком в Республике Беларусь и других европейских странах. Задачи работы – сопоставить уровни владения английским языком в Беларуси и в других странах Европы в общем, а также выявить уровень владения иностранными языками студентами высших учебных заведений.

В процессе жизни нам так или иначе приходится сталкиваться кроме родного с иностранными языками, которые мы изучаем в процессе получения образования в школе, колледже, университете, изучаем самостоятельно или на курсах. Почти 43 % населения мира являются двуязычными, т. е. могут без особой сложности переключаться с одного языка на другой.

По состоянию на март 2020 г., английский и китайский (мандаринский китайский) языки занимали первые строчки самых популярных языков мира. Так, количество говорящих как на английском, так и на китайском языках, превышало 1,1 млрд человек (15 % от общего населения мира). При этом мандаринский китайский является родным для 918 млн человек, что превышает в 2,5 раза количество носителей английского языка.

Наиболее популярным вторым языком после родного является английский, который выучили 66 % его носителей: при 379 млн носителей число говорящих на нем превышает 1,1 млрд. Обратная ситуация у китайского языка, где количество носителей только на 17 % превышает количество говорящих на нем [1].

Английский язык по праву считается универсальным мировым языком. Он является официальным языком в примерно каждой третьей стране мира и имеет статус официального языка в ряде стран Северной и Южной Америки, Азии и Африки, Австралии и Океании. Так, в 67 странах он признан государственным, среди них такие страны, как США, Великобритания, Канада, Австралия, Индия, Пакистан, Новая Зеландия, ЮАР, Ирландия, Мальта, Сингапур, Филиппины.

Помимо этого английский язык – язык международной дипломатии и один из шести официальных языков Организации Объединенных Наций, в которую входят 193 страны мира [2].